

пильної правосвідомості, її тісний зв'язок із мораллю та релігією ніколи не дозволить ототожнювати ці категорії, що повинно бути враховано законодавцями у процесі правотворчості. В той же час ми відзначаємо необхідність суто позитивістського розуміння

закону з боку представників державної влади та необхідність у зв'язку з цим підвищення рівня їх правосвідомості. Адже законність може існувати лише у такому суспільстві, де приклад її неухильного дотримання демонструє перш за все державна влада.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Олійник А.Ю. Теорія держави і права / [А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, О.Л. Слюсаренко]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
2. Марчук В.М. Основні поняття та категорії права : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.М. Марчук, Л.В. Ніколаєва. – К. : Істина, 2001. – 144 с.
3. Алексеев С.С., Архипов С.И., Корельский В.М. и др. Теория государства и права / [С.С. Алексеев, С.И. Архипов, В.М. Корельский и др.]. – М. : Норма, 1998. – 456 с.
4. Зайцев В.А. Правоведение: уголовное, гражданское и международное право : [учеб. пособ.] / [В.А. Зайцев, В.И. Иванов, И.Ю. Устинов] ; под общ. ред. Г.В. Зиброва. – Воронеж : ВАИУ, 2009. – 295 с.
5. Кулапов В.Л. Теория государства и права : [учебник] / В.Л. Кулапов, А.В. Малько. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2011. – С. 360.
6. Погребной И.М. Теория права : [учеб. пособ.] / И.М. Погребной, А.М. Погребной. – Х. : Изд-во НЮАУ им. Ярослава Мудрого, 1998. – 128 с.
7. Шай Р.Я. Правопорядок і законність як ознаки правової держави / Р.Я. Шай. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». – 2014. – № 801. – С. 115–121
8. Савенко В.В. Вплив закону на формування правосвідомості людини в громадянському суспільстві / В.В. Савенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Т. 1. – Вип. 6–1. – С. 62–65.
9. Шандра Б.Б. Вплив злочинності на формування правосвідомості у процесі побудови громадянського суспільства в Україні / Б.Б. Шандра // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 7. – С. 214–216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/7_2014/63.pdf.
10. Ильин И.А. О сущности правосознания : в 10-ти т. Т. 4 / И.А. Ильин. – М., 1994. – 624 с.
11. Клімова Г.П. Закон як цінність правосвідомості і правової культури українських громадян / Г.П. Клімова // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2009. – № 2. – Х. : Право, 2009. – С. 197–202.
12. Поляков А.В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : [курс лекцій] / А.В. Поляков. – СПб. : Издательский дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 864 с.
13. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/1421066745_file.pdf.

УДК 343.979:94(477)«195»

ПРОТИДІЯ ПОРУШЕННЮ СТАТУТУ СІЛЬГОСПАРТІЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – НА ПОЧАТКУ 1950-Х РОКІВ

COMBATING VIOLATION OF THE CHARTER SELHOZARTELI IN THE SECOND HALF OF 1940 – EARLY 1950

Саблук С.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

У статті проаналізовано основні заходи, спрямовані на протидію порушенням статуту сільськогосподарської артілі, та визначено їх ефективність. Висвітлено ставлення сільського населення, партійного та радянського керівництва на місцях до протидії порушенням статуту з аналізом його впливу на правосвідомість громадян.

Ключові слова: кримінологія, карні злочини, стан злочинності, протидія злочинності, статут сільгоспартілі, розкрадання соціалістичної власності.

В статье проанализированы основные способы противодействия нарушениям устава сельскохозяйственной артели, а также определена их эффективность. Освещено отношение сельского населения, партийного и советского руководства на местах к противодействию нарушениям устава с анализом его влияния на правосознание граждан.

Ключевые слова: криминология, уголовные преступления, состояние преступности, противодействие преступности, устав сельхозартели, кражи социалистической собственности.

In the article was analysed the main decisions, that was counteracted infringement status agricultural artily and decided theirs effective. Rural population treat, party and soviet management on places to counteract infringement status from the analyses of influence on the lawful of the people was highlighted.

Key words: criminology, criminal crimes, state of criminality, counteraction of criminality, agricultural statute, theft of socialist property.

Постановка проблеми. Існування радянського тоталітарного режиму значною мірою підтримувалося шляхом надмірної етатизації суспільства. Одним з елементів цього процесу ставало масове запровадження безоплатної або низькооплачуваної праці «на благо народу». Це дозволяло радянському керівництву втілювати у життя масштабні проекти, пов'язані з розбудовою Збройних Сил і захопленням нових територій. Протягом 1930-х рр. безоплатна праця в'язнів та низькооплачувана робота колгоспників забезпечували форсовану індустріалізацію. Після завершення Другої світової війни імперські амбіції радянських керівників і особисто Й. Сталіна поставили на порядок денний повне відновлення колгоспної системи: на час втрати контролю за частиною територій СРСР колгоспи було ліквідовано, а селянські господарства обробляли певну частину колишніх колгоспних земель. Вже постанова ЦК ВКП(б) і Ради народних комісарів від 21.08.1943 р. «Про міри по відновленню колгоспного ладу в районах, визволених від німецької окупації» вимагала відновлення колгоспного землекористування в довоєнних масштабах, приведення розмірів присадибних ділянок до визначених статутами колгоспів норм, повного знищення індивідуального землекористування і оренди. У 1943–1945 рр. втіленню запланованих заходів заважали повоєнна розруха і управлінський безлад, однак відновлення повноцінного функціонування адміністративно-командної системи в 1946–1947 рр. дозволило масштабно тиснути на селян.

Гостре протистояння в земельному питанні обумовлювалось, з одного боку, функціонуванням репресивного сталінського режиму з воєнізованою «відбудовою народного господарства», а також скрутним становищем українського післявоєнного села та гострою продовольчою проблемою. З метою прискорення відновлення колгоспного господарювання радянське керівництво намагалося повернути до колгоспів землі, які селяни обробляли внаслідок «самозахоплення» під час Другої світової війни. З цією метою 19 вересня 1946 р. було прийнято постанову Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації порушень статуту сільгоспартілі в колгоспах», в якій відзначалось поширення фактів «розбазарювання» земель колгоспів і колгоспної власності, зловживань з боку партійно-радянських органів, порушення виборності правління і голів колгоспів. У вересні 1946 р. також було прийнято постанову ЦК ВКП(б) і Ради народних комісарів «Про заходи зі збереження громадських земель від розбазарювання» та було створено спецради у справах колгоспів при уряді СРСР і союзних республік, а пізніше було прийнято Указ про підвищення кримінальної відповідальності за посягання на громадську власність, зокрема й на землю. Ці заходи мали посилити тиск на селянство в основному за рахунок обмежень економічної діяльності на підсобних господарствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять роботи сучасних українських та зарубіжних кримінологів: П.Л. Фріса, А.П. Закалюка, І.І. Карпеця, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.Г. Лихолоба, О.М. Литвака, В.В. Лунеева, П.І. Орлова, О.Б. Сахарова. Окремі аспек-

ти проблеми згадувалися у дослідженнях В.В. Марчука, В.П. Даниленка, В.К. Барана, І.М. Романюка, які аналізували різні аспекти економічної діяльності працівників сільського господарства України.

Основні результати дослідження. У рамках обмеження присадибних селянських господарств у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. проводилися щорічні ревізії, перевірки відповідності присадибного земельного фонду довоєнним нормам землекористування; відрізання і конфіскація надлишків земель; притягнення до адміністративної і кримінальної відповідальності осіб, причетних до «самозахоплення громадських земель». Крім того, на початку 1950-х рр. здійснювалися спроби зменшення статутних присадибних земельних фондів в ході кампанії щодо укрупнення колгоспів. Проте селяни сповна користувались невизначеністю, пов'язаною із втратою в частині колгоспів статутів та шнурових земельних книг, а також круговою порукою колгоспного начальства, яке саме було порушником землекористування, а тому часто приховувало факти порушень від держави. Наприкінці 1946 р. в результаті перевірок на кожен колгосп в Україні було зафіксовано в середньому 32 випадки підвищення норм присадибного землекористування [3]. Тільки в Одеській області за порушення статуту сільгоспартілі у 1947 р. змінилося чотири секретарі райкомів КП(б)У і голів райвиконкомів [5, арк. 21].

Проте найбільше порушень статуту сільгоспартілі фіксувалося на території західноукраїнських областей, де відбувався процес радянзації, в рамках якого створювалася колгоспна система господарювання на селі. На 15 травня 1950 р. на території західноукраїнських областей нараховувалося 7 264 колгоспи (1 345 407 селянських дворів) та 4 866 775 колгоспники [2, с. 12]. У дев'яти західноукраїнських областях загалом нараховувалося 6 882 812 га землі, серед яких орної, разом з городами, – 4 426 112 га, з них під присадибними ділянками колгоспників – 450 469 га, під садами, ягідниками, виноградниками, що не були зараховані до орної землі, – 46 501 га, під природними сіножатями – 865 813 га, під пасовиськами – 778 240 га, під лісом і чагарниками – 240 093 га, інших угідь – 526 053 га [4, арк. 3].

За друге півріччя 1946 р. Міністерство юстиції змінило і спрямувало на затвердження Ради міністрів УРСР проект Інструкції про порядок виконання нотаріальних дій виконкомами міських, сільських і селищних рад. Інструкцію затвердила Рада міністрів 14 січня 1947 р. і розіслала на місця. На основі вивчення судової практики було складено директивний лист з питання про розподіл сільськогосподарського двору і виділення з нього. Вказуючи, що 2-а ч. ст. 216 Адміністративного кодексу УРСР у частині оплати колгоспників, виконуючих обов'язки сільських виконавців за рахунок трудоднів, протирічить ст. 3 постанови Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19.09.1946 р. «Про заходи з ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі у колгоспах», Міністерство юстиції запропонувало Президії Верховної Ради УРСР змінити редакцію ст. 216 Адміністративного кодексу УРСР. За дорученням Ради Міністрів спільно з міністерством фінансів УРСР було складено перелік майна, яке не підлягало вилу-

ченню у громадян як погашення заборгованості щодо сплати податків і податковим платежам [7, арк. 16–17].

У лютому 1947 р. в Москві відбувся пленум ЦК ВКП/б/, який прийняв рішення «ліквідувати до кінця викриті ЦК ВКП/б/ і Радою Міністрів СРСР порушення статуту сільськогосподарських артілей». Курс на зміцнення колгоспів як важливої ланки адміністративно-командної системи виявився у посиленні боротьби з індивідуальним господарством. Багато громадян було звинувачено у порушенні колгоспного статуту, в самовільному захопленні колгоспної землі під час війни. Примірний статут сільськогосподарської артілі в повоєнний період залишався основним законом життя селян, хоча він служив лише потребам держави, ігноруючи особисті прагнення і потреби сільських жителів. Формально земля, засоби виробництва перебували у колективному користуванні артілі й повинні були, за задумом творців статуту, «забезпечити краще життя колгоспників». Фактично сільськогосподарська артіль зобов'язувалась вести своє колективне господарство відповідно з нав'язаними зверху державними планами й обов'язковими поставками більшої частини вирощеної сільськогосподарської продукції за доволі низькими цінами. Це стосувалося як продукції колгоспів, так і продукції, вирощеної в особистих підсобних господарствах селян [1, с. 360].

4 червня 1947 р. було прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР про кримінальну відповідальність за крадіжки державного майна й посилення охорони особистої власності. У цій ситуації близько 90% кримінальних справ, які розглядали суди в 1947 р., становили справи про «крадіжки колосків» рядовими колгоспниками [6, арк. 1–2, 6–12], які оголошувалися в умовах голоду 1946–1947 рр. злочинцями і «розкрадачами соціалістичної власності».

Про масштаби порушень статуту сільгоспартілі свідчать матеріали радянських керівників, які працювали у цій сфері. У службовій записці голови Ради у справах колгоспів при Уряді СРСР по Українській РСР Т. Соколова секретарю ЦК КП/б/У Л. Мельникову від 27 лютого 1951 р. зазначалося, що у більшості колгоспів західноукраїнських областей не існувало державних актів на вічне користування землею і земельних книг, а також не було проведено землеустроїв. Вказані обставини, а також «слабкий контроль з боку місцевих організацій», чиновники називали головними причинами захоплення громадських земель колгоспів різними особами та організаціями. Тільки у чотирьох колгоспах Білобожницького району Тернопільської області у 1950 р. було «розкрадено» 82 га суспільних земель за рахунок збільшення присадибних ділянок. У колгоспах ім. Вагутіна, ім. Мануїльського, ім. Держинського, ім. Будьонного та ім. Калініна Кременецького району за рішеннями правлінь і загальних зборів було «незаконно збільшено» присадибні ділянки і таким шляхом зменшено площу громадських земель на 100 га. Т. Соколов зазначав, що серед порушників Уставу сільгоспартілі у Вишневецькому районі Тернопільської області були виявлені деякі співробітники РК КП/б/У: райвоенком Дзвінківський, райпрокурор Пилипенко. Тільки у 8-и колгоспах Вишневецького району виявлено 206 га

«розкрадених» суспільних земель. У Підволочиському районі 175,6 га орної землі колгоспів було зайнято різними організаціями. За напруженого становища з кормами у колгоспах району 78 сінокосів були зайняті різними підсобними господарствами і організаціями. У Козівському районі одноосібні господарства «незаконно користувалися» 374-а га колгоспних земель. У багатьох колгоспах Волинської області окремі колгоспники за рахунок суспільних земель мали присадибні ділянки по 0,7–0,8 га. У колгоспі ім. 29-річчя Радянської Армії Старовижницького району було захоплено 60 га землі колгоспниками і 4 га райконторою зв'язку. У колгоспі ім. Сталіна Затурцевського району «розбазарено» 2,5 га орної землі за рахунок незаконного збільшення присадибних ділянок одинадцяти колгоспним подвір'ям. Голова колгоспу ім. Котовського Луківського району користувався присадибною ділянкою 0,81 га, причому разом із дочкою за три трудові не відпрацювали жодного. Володимир-Волинський лісгосп захопив 1 400 га землі, якою раніше користувалися селяни с. Перевали і яка мала бути у користуванні колгоспу ім. Молотова Луківського району. У колгоспах Костопільського району Рівненської області у 1950 р. було «розбазарено» 52,78 га суспільних земель. У колгоспі ім. 30-річчя УРСР було незаконно роздано під присадибні ділянки колгоспників 12,4 га суспільних земель. У колгоспі «Нове життя» – 8,75 га. Правління колгоспу ім. Косигіна незаконно продало за 3 300 крб. 11 га суспільних сінокосів Костопільському маслозаводу і Костопільській міській раді. Костопільський райвиконком і пункт «Заготзерно» захопили у колгоспі ім. Берія у 1950 р. по 3,5 га сінокосів. У Гошанському районі було «розбазарено» 74,5 га колгоспних земель, з них у колгоспі ім. Хрущова – 40 га, у колгоспі ім. 1 Травня – 10 га, у колгоспі ім. Калініна – 7,5 га, у колгоспі імені Держинського – 10 га, а в колгоспі ім. Берія – 7 га. У ряді колгоспів Сарненського району Рівненської області розміри присадибної землі перевищували встановлені норми. У колгоспі ім. 18-ї Партконференції 73 колгоспних подвір'я мали присадибні ділянки більше встановленої норми. У колгоспі ім. Будьонного цього ж району під присадибні ділянки колгоспників, робітників та службовців було «незаконно захоплено» 18,9 га суспільної землі, а у колгоспі «Шлях до комунізму» – 15 га [8, арк. 34–37].

Найбільша кількість порушень правил колгоспного землекористування була допущена у Тернопільській, Вінницькій, Кіровоградській областях, де було розкрадено 6 430 га колгоспних земель, або близько 40% від всієї площі незаконно зайнятих земель у республіці. Основними причинами порушень колгоспного землекористування радянськими керівниками називалося те, що надлишки землі не були відмежовані і колгоспники їх не використовували. У західноукраїнських областях розкрадення колгоспних земель відбувалося внаслідок відсутності належної земельної документації: державних актів на довічне право користуватися землею [8, арк. 160].

У доповідній від 21 вересня 1951 р. Т. Соколова на ім'я Голови Ради міністрів УРСР Д. Коротченка в Українській РСР зафіксовані численні факти пору-

шення керівними працівниками різного рівня статусу сільгоспартілі за рахунок привласнення або незаконного придбання за заниженими цінами колгоспного майна, вимагання від колгоспів продуктів харчування, зокрема й за рахунок недобросовісного складення звітності виконання колгоспами державних планів [8, арк. 168–183].

У довідці про наслідки перевірки виконання постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП/б/ від 19.09.1946 р. «Про заходи з ліквідації порушень статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах» зазначалось, що тільки у Кіровоградській області після проведеної перевірки у 1951 р. було проведено скорочення 2 037 осіб адміністративного і обслуговуючого персоналу, повернуто колгоспам 1 168 га громадських земель, захоплених окремими колгоспниками, робітниками, службовцями та організаціями. А також було виявлено розкрадання у колгоспах громадського майна на суму 306 319 крб [8, арк. 251].

У повідомленні прокурора УРСР державного радника 2-го класу Р. Руденка вказувалося, що в рамках протидії порушенням статуту сільськогосподарської артілі органи прокуратури УРСР у 1951 р. притягнули до карної відповідальності за розкрадання соціалістичної власності 8 976 осіб, злочинними діями яких було завдано збитків на суму 9 731 863 крб. Найбільше подібних фактів було зафіксовано у Тернопільській (1 065 осіб), Вінницькій (571 особа), Полтавській (532 особи), Кам'янець-Подільській (468 осіб), Кіровоградській (439 осіб) областях. Лише за захоплення колгоспних земель у 1951 р. притягнуто до карної відповідальності 2 590 осіб [9, арк. 26–28].

З метою протидії розкраданням 28 лютого 1952 р. було видано наказ прокурора УРСР «Про заходи з посилення боротьби з розкраданням державного і суспільного майна». Відповідно до нього повернення державі вкрадених коштів мало здійснюватися згідно з вимогами постанови ЦВК і РНК СРСР від 10.08.1927 р., Інструкції Прокурора СРСР і НКО СРСР № 49/1-А-21 від 28.02.1939 р. за рахунок накладення попереднього арешту на все майно злочинців, а також на майно членів їх сімей та інших осіб, чия участь у розтраті вкраденого була встановлена [10, арк. 123].

Проте лише заходами кримінально-правової протидії порушенням статуту сільськогосподарської артілі вирішити проблему з розкраданням майна та колгоспної землі не вдавалося, оскільки у колгоспах не було

створено зацікавленості до праці, вони не могли повноцінно оплачувати працю колгоспників, і лише робота на особистих присадибних ділянках була життєво необхідною умовою виживання селян [1, с. 372]. А зацікавленість як колгоспного керівництва, так і частини місцевих партійних та радянських працівників щодо отримання у власне розпорядження земельних ділянок перетворювала протидію порушенням статуту сільгоспартілі на своєрідну «боротьбу Геракла з Гідрою». Перевірками фінансового стану ряду колгоспів УРСР було встановлено значну кількість фактів нецільового використання коштів керівництвом для власних потреб. Було виявлено факти реалізації продукції колгоспів на ринках за завищеними цінами із привласненням частини коштів [11, арк. 22]. А практика притягнення до відповідальності керівників передбачала, що у випадку повернення колгоспам використаних грошей чи майна керівники звільнялися від кримінальної відповідальності, а притягалися лише до дисциплінарної відповідальності по партійній лінії у вигляді виключення з партії чи виключення з числа кандидатів у члени партії.

Загалом протидія порушенням статуту сільськогосподарської артілі була одним із виявів позаекономічного примусу сільського населення, спрямованого на отримання державою додаткових коштів із селянства. Нехтування потребами сільського населення, зокрема й у рамках «вилучення надлишків землі», що була «незаконно привласнена», призводило не лише до загострення соціальних конфліктів, а й до певних труднощів у забезпеченні міського населення продуктами сільського господарства. Статут сільськогосподарської артілі, який діяв аж до 1969 р., залишався одним із засобів тиску на селянство і розглядався як один із важелів для «перекачування» коштів в інші галузі господарства. Він суперечив основним уявленням громадян про справедливий розподіл матеріальних благ, що призводило до поширення переконаності в необхідності зміни місця проживання за рахунок переїзду до міст. Скрутні умови праці та відносно низький рівень матеріального забезпечення призводив до міграції, яку не могли зупинити й паспортні обмеження. Систему управління сільським господарством, яка насаджувалася протягом повоєнних років, більшість селян сприймала як ворожу не лише своєму життєвому укладу, а й власному існуванню. У процесі вилучення у селян «надлишків» продукції та «зайвої» землі часто уповноваженими здійснювалися насильницькі дії, які не мали нічого спільного з правомірною поведінкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія українського селянства. – К. : Наук. думка, 2006. – 654 с. – 2 т.
2. Основні показники колгоспів західних областей УРСР на 15 травня 1950 року. – К. : Сектор управління справами Ради міністрів УРСР, 1950. – 82 с.
3. Правда. – 1947. – 7 марта.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4000. – 82 арк.
5. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4372. – 85 арк.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4948. – 25 арк.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4972. – 269 арк.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 853. – 276 арк.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1672. – 178 арк.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1719. – 236 арк.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4622. – 134 арк.